

NOTA VENE: МОВОЮ ОРИГІНАЛУ

ІЗ КНИГИ КУЛЬЧИЦЬКОГО С., ЯКУБОВОЇ Л. ДОНЕЧЧИНА ТА ЛУГАНЩИНА У XVII – XXI СТ.: ІСТОРИЧНІ ФАКТОРИ Й ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ОСОБЛИВОГО ТА ЗАГАЛЬНОГО У РЕГІОНАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ. – К.: ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ НАН УКРАЇНИ, 2015. – 813 С.

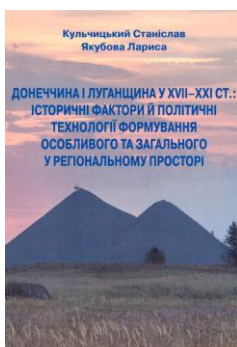
ПЕРЕДМОВА

У країна вкотре стоїть на межі. Мало хто ще не так давно міг припустити, що Україна, яка дорого заплатила за перемогу над нацизмом та його союзниками, стане жертвою територіальних зазіхань. Мало хто міг уявити, що на її теренах литиметься кров і точитиметься затяжний збройний конфлікт, який фактично знецінить систему світової безпеки.

З великою мірою вірогідності можна стверджувати, що втягнення України, яка тільки-но стала на шлях повноцінної розбудови громадянського суспільства, у новий тип воєн ХХІ ст. започаткувало низку змін і перетворень, передбачити наслідки яких з огляду на специфічний пострадянський багаж української державності та українського суспільства буде доволі складно. Війна випробує на міцність суспільство, його здатність дотримуватися принципів існування демократичного світу, спроможність гарантувати право на життя, свободу совісті, недоторканість приватної власності, громадянські права і свободи, вільний інформаційний простір, врешті – права меншин, зокрема національних. Черговим випробуванням на міцність піддаються такі поняття, як гідність, совість, гуманізм, державна цілісність і суверенітет.

В інформаційному шквалі, що супроводжує українську кризу, за виразної суперечливості її оцінок з боку гарантів українського суверенітету, вітчизняна наука змушена переглядати цілу низку теоретико-методологічних засад. Без цього зрозуміти місце України в нинішній геополітичній системі координат, а тим більше – відстояти її стратегічні інтереси, неможливо. Це завдання української гуманітаристики вкрай актуальне, оскільки західні теоретичні підходи до аналізу ситуації можуть виявитися неефективними. Сутність змін, спричинених радянською владою в базисі суспільних відносин, які обумовлюють принципи взаємодії та самоорганізації соціальних феноменів (націй, етнічних меншин, верств і класів, соціальних інститутів тощо), досі повною мірою не осмислені. Суспільні організми колишніх республік СРСР на загал розглядаються як версії постіндустріальних соціальних організмів, тоді як значно більш промовисто їх характеризує інший термін – “пострадянські”. Досвід українського суспільства напевне стане в нагоді не лише для низки пострадянських спільнот, вірогідність втягнення яких в аналогічні “гібридні” конфлікти під приводом захисту прав росіян і російськомовних залишається доволі високою.

Втім, не лише для них досвід України може стати життєво важливим. Україна фактично стала полігоном для випробування новітніх технологій комбінованих

інформаційновоєнних інвазій, спрямованих на системну дестабілізацію соціально-економічного і суспільно-політичного життя країни-жертви при одночасній її дискредитації на міжнародній арені. Саме це змушує поглянути на донбаську кризу під новим кутом зору. Як би не намагалися співвіднести ситуацію на Донбасі із відомими замороженими конфліктами (абхазьким, придністровським, боснійським, сербським, сирійським тощо), йдеться про принципово нову ситуацію. Специфіка її полягає передусім у тому, що в неї втягнена регіональна спільнота із іншими соціальними характеристиками. Жоден зі згаданих конфліктів не розвивався на подібному соціальному ґрунті. Отже, розуміння особливостей регіональної спільноти, без перебільшення, може виявитися ключовим фактором адекватної інтерпретації ситуації та виходу з кризи. За цих обставин наукова актуальність дослідження історичних обставин формування та прикметних ознак феномену регіональної спільноти Донбасу є безперечною.

В контексті висловленого вище справжній потенціал фундаментального історичного знання, його мобілізуюча, модернізуюча та гуманістична місія стають зрозумілими повною мірою. Не менш вагомою є прогностична та прикладна функції історії, що спроможна концептуалізувати магістральні історичні процеси, визначити тенденції їх дальшого розвитку і запропонувати нові інструменти державного регулювання. Цей ресурс історичного знання нині є найбільш актуальним, оскільки і фаховий аналіз найгострішої в Європі політичної кризи, що повсякчас загрожує перерости у системне збройне протистояння, і пошук шляхів виходу з неї вимагатимуть комплексних зусиль.

Академічне середовище України цілком свідоме тих викликів, що постають перед ним у контексті сучасної геополітичної ситуації. Впродовж останнього часу на дослідження причин “донбаського розламу” та пошук шляхів його подолання скерований інтелектуальний потенціал багатьох академічних інституцій. Із ґрунтовним дослідженням минувшини та сучасної динаміки етнополітичних процесів на теренах українського Донбасу виступив Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАНУ¹. Силами кількох академічних інститутів та установ підготовлена доповідь “Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики”². Зовсім нещодавно світ побачила праця Національного інституту стратегічних досліджень, в якій увиразнюються катастрофічні наслідки російської авантюри в Криму й на Сході України та накреслюються перспективи їхнього подолання³. Активну і доволі плідну роботу в напрямі осмислення причин протистояння на Сході України, актуалізації його місця в історії України здійснює й Інститут історії України. Одним з її наслідків є й пропонована праця.

У фокусі дослідження перебуває регіональна спільнота Донбасу та її історія. Наповнення поняття “Донбас” з моменту його появи в 1820-і рр. неодноразово змінювалося в контексті драматичної історії України. В часи Є. Ковалевського, який увів його в науковий обіг, цей термін позначав відносно невелику територію розвіданих на той час покладів вугілля; в часи сталінської індустріалізації розрісся відповідно до зростання гірничопромислового осердя України, зачіпаючи частково й Західний Донбас; в останні роки радянської влади звично поширювався на всю територію Ворошиловградської та Донецької областей. Так само, як змінювалася територія, під якою економісти, історики, політологи та демографи розуміли “Донбас”, трансформувалося й суспільно-

¹ Донбас в етнополітичному вимірі. – К.: ІПіЕНД, 2014. – 584 с.

² ief.org.ua/wp-content/.../10/Стратегія-Відновлення-Донбасу-16.10.pdf

³ Донбас і Крим: ціна повернення: монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – К.: НІСД, 2015. – 477 с.

політичне звучання терміну. Радянська пропагандистська машина змінила образ Донбасу з занедбаної, небезпечної й дикої околиці Російської імперії на “Всесоюзну кочегарку”, парадну вітрину соціалізму. В роки незалежності “Донбас” перетворився на звичну антитезу “справжній” Україні в двоєдиному концепті “двох Україн”, а в 2014 р. увійшов у світовий політичний дискурс в якості назви однієї з гарячих точок нинішнього світу.

Впродовж десятиліть регіон перебував у фокусі наукових зацікавлень суспільствознавців. Знаний і незнаний водночас – він ніколи не переставав бути актуальним. В чому ж полягала його привабливість? У радянські часи відповідь на запитання була абсолютно передбачуваною – найбільш промислово розвинений регіон України перебував на особливому рахунку влади та займав особливе місце в її ідеологічній доктрині. Власне, радянські історики наслідували партійні настанови, висловлені на зорі радянської влади “вождем світового пролетаріату”. Сенс хрестоматійного вислову В. Леніна “Донбас – це не випадковий район, а це район, без якого соціалістичне будівництво залишиться простим добрим побажанням”, вичерпно пояснював інший його вислів, проголошений у квітні 1920 р. на I Всеросійських установчих зборах гірників: “Вугілля – це справжній хліб промисловості, без цього хлібу промисловість стоїть, без цього хлібу транспорт приречений на найжалюгідніше становище, ... без цього хліба промисловість усіх країн розпадається, розкладається, повертає назад до первісного варварства”⁴. Енергетичний ресурс Донбасу був запорукою запровадження в життя більшовицької концепції побудови соціалізму. В розрахунок на нього розроблялися плани сталінської модернізації, мета якої полягала в підготовці СРСР до світової війни, яка наближалася. В часи найбільших небезпек і загострення суспільних суперечностей Донбас перебував під прямим управлінням Кремля, який створив тут субцентр влади, що протистояв Харківському/Київському центру. Це, звичайно, суттєвим чином послаблювало не лише український загін правлячої партії, а й природні процеси українського націєтворення. Протиставлення Донбасу решті України, піднесення його авангардної ролі в межах України, загравання партійних ідеологів з окремими робітничими когортами, перетворення їх пропагандою на привілейовані касти радянського суспільства на кінець 1970-х рр. закріпили в масовій свідомості особливий статус Донбасу і донбасівців. Дарма, що він був оманливим інструментом вирішення скороминущих завдань влади по залученню трудових ресурсів на небезпечні й шкідливі виробництва. Повоєнні покоління вирости із відчуттям особливої місії Донбасу загалом, себе зокрема.

Тим часом вже наприкінці 1970-х рр. разом із розгортанням технічної й інформаційної революцій та змінами пріоритетів світового розвитку Донбас подібно Руру, Сілезії та Пітсбургові стрімко втрачав свої позиції. Впродовж років незалежності регіональна спільнота перебувала в епіцентрі зацікавленості дослідників вже із зовсім інших причин – її перехідний стан надавав багатий матеріал для вивчення перебігу соціальних процесів в умовах транзитних економіки та суспільства. Для регіональної спільноти кінець ХХ – початок ХХІ ст. перетворився на час краху системи світобачення. Перехід зі світу суботників/недільників, дощок пошани, свят шахтарської слави, рекордів, орденів і медалей до реальності первісного накопичення капіталу, “стрілок”, варварської приватизації, копанок, безгрошів'я і безправності став чи не найскладнішим випробуванням для регіональної спільноти. На жаль, він співпав

⁴ Політичний звіт Центрального комітету РКП(б). 27 березня // Ленін В.І. ПЗТ. – К., 1974. – Т. 45. – С. 100; Промова на I Всеросійському установчому з'їзді гірників // Ленін В.І. ПЗТ. – К., 1974. — Т. 40. – С. 276.

із найскладнішими роками розбудови української державності. Нині Донбас – це своєрідна оптика, через яку проглядаються попередні помилки української та радянської влади. В якісно новому світлі постають базові проблеми українського державо- й націєтворення, регіональної, соціальної та національної політики; політики історичної пам'яті; світової політики, врешті, основоположні проблеми гуманізму.

Минуле регіону, який виступив локомотивом технічної революції кінця XIX ст. та радянської навздогінної модернізації, неодноразово здійснювало круті повороти. Воно надзвичайно цікаве з наукової точки зору. Втім нині істориків та суспільство загалом найбільше хвилює питання: як і коли регіон та шахтарська верства, які пліч із національно-демократичними силами на початку 1990-х рр., гартували український суверенітет, перетворилися на його антитезу?

Можна бути певними, що місце Донбасу в суспільно-політичному дискурсі України буде залишатися незмінно актуальним впродовж ближньої перспективи. Як і перед тим дискурс “двох Україн”, його намагатимуться використовувати у власних цілях всі політичні сили. Та з позицій історика варто зробити кілька принципових зауважень, важливих для майбутнього нашого народу.

В епіцентрі роздумів політиків передусім перебувають економічні та політичні проблеми держави, які ускладнюються збройним протистоянням на Сході України. Є надія, що світове співтовариство, врахувавши уроки історії XX ст., не залишить Україну наодинці з ними (навіть у загальних рисах їх важко порівнювати із тими викликами, що виникають нині перед рештою колишніх сателітів Радянської імперії). Втім, помиляються ті політики, які вважають дефолт найбільшою загрозою.

Справжня катастрофа починається там, де влада в гонитві за вирішенням поточних політичних і матеріальних завдань, забуває про власний народ. Мова не йде про пільги, соціальні преференції чи подальше культивування державного патерналізму. Мова – перед усім про якісний стан нації та її духовне здоров'я. Не лише кількістю заводів і фабрик, не протяжністю і зручністю шляхів привертають увагу розвинені країни, а якістю, тривалістю та рівнем життя їх мешканців, стандартами освітнього та культурного розвитку. Такими вони стали відтоді, як досягнули: основний капітал держави – її народ. Держава це є лише дзеркало, в якому відображається його сутність.

Людський капітал не менше значний за територію, природні ресурси та виробничу потугу. Власне, лише в руках освіченої, культурної та духовно здорової нації заводи й фабрики, шахти й залізниці, промислові й інформаційні технології перетворюються на вирішальний важіль соціально-економічного та культурного прогресу, що врешті й забезпечує державі відповідне місце в сучасному світі.

Саме тому інвестиції в людський капітал це і є найнадійніша інвестиція в майбутнє. Це стосується, зрозуміло, держави Україна та її народу. Саме це змушує академічну науку шукати відповіді на питання, найбільш важливі для суспільства. Цій меті підпорядковане і пропонуване дослідження – одне з найбільш злободенних серед тих, які довелося в минулому році виконати співробітникам Інституту історії України. В ньому автори зосередилися на вузлових питаннях минувшини Донбасу, без знання яких розуміння і вирішення сьогodenних його проблем просто неможливе.

На жаль, науковий, суспільно-політичний та масовий дискурс існують в нашій країні відокремлено один від одного. Те, чим є Донбас у масовому дискурсі, й те, чим він був і є насправді, м'яко кажучи, різні речі. Міфи й штампи домінують у масовій свідомості. Вони часто зустрічаються на сторінках спеціальних праць, які містять прямо протилежні тези, що підтверджуються посиланнями на авторитетні, як здається авторам, радянські видання 1970-х рр.,

чи розмірковуваннями закордонних дослідників. І в цьому вони не бачать жодних суперечностей. Творення нового донбаського міфу і підведення під нього певного фактичного підґрунтя стало чи не лейтмотивом історіографії. В цьому контексті варто нагадати, що метою науки є не формування образу “іншого”, а дослідження процесів реального життя.

Величезний багаж наукових знань про історію регіону, регіональну ідентичність впродовж десятиліть нарощувалися без жодного інтересу влади та суспільства. Суспільно-політичний дискурс, на жаль, продукувався на основі запозичення, екстраполяції та гіперболізації лише найбільш дискусійних та провокативних складових дискурсу наукового, обслуговуючи насамперед інтереси політичних сил (причому, не завжди вітчизняних). Найбільш потужним його генератором були масмедіа, що запозичуючи скалки суспільно-політичного дискурсу, до того ж, найбільш скандальні з них, створювали інформаційне середовище, засмічене штампами і міфами, що справляло руйнівний вплив на єдність українського соціуму. У свою чергу, перебуваючи між молотом і ковадлом різноспрямованих політичних сил, широкий суспільний загал звично існував в системі координат постійного протиборства, жупела сепаратизму і розколу України. Виборюючи ефірний час у конкурентів за рахунок загострення суспільно-політичних суперечностей, оголення соціальних нервів та протиставлення регіонів, телевізійні канали та газети розширювали коло потенційних споживачів реклами, але водночас вони руйнували Україну і забирали майбутнє у нас усіх.

Між тим жодної непримиренної суперечності між Україною і регіоном, який із нею пов'язують щонайменше чотири століття спільної історії, нема. Нинішня катастрофа спровокована зовнішнім втручанням. Що ж до внутрішніх суперечностей, які позначають взаємини Києва та регіону впродовж чверті сторіччя незалежності, вони – всього лише шлях і спосіб інтеграції сучасної української нації через подолання суперечностей, які генерує її суспільство, як і будь-яке інше. Єдність (влади і суспільства, складових суспільства, регіонів і центру, етнічних українців та національних меншин тощо), яка підноситься в сучасному суспільно-політичному дискурсі як орієнтир поступу України, слід наголосити, в принципі є недосяжним ідеалом. Умоглядна “єдність” позначає суспільства, що втратили здатність розвиватися. Базовий філософський закон про єдність і боротьбу протилежностей ще ніхто не скасовував. Навіть у найбільш усталених системах присутній елемент внутрішньої конкуренції.

Отож, прагнути єдності можна, а от досягти її досить проблематично. Завжди слід пам'ятати, що спонтанні піки єднання (переважно перед зовнішніми загрозами та внутрішніми катаклізмами) змінюються довготривалими періодами боротьби інтересів, конкуренції загальнонаціональних та регіональних програм/проектів. У цьому, власне, і полягає суть життя. Регулювання цих процесів, власне, і належить до прерогатив держави.

Внаслідок нерозуміння базових суспільних законів іншим полюсом суспільної дискусії став дискурс щодо відокремлення Донбасу заради збереження миру (він безперешкодно поширюється медійним простором). В антитезу хочеться поставити запитання: “Чи відомий хоч один приклад в історії, де б держава/країна з такою легкістю відмовилася від частини своєї території та громадян, які мешкають на ній?” Цей своєрідний “сепаратизм більшості” є не менш небезпечним суспільним симптомом, аніж умовний регіональний сепаратизм. Як усталена й прийнята суспільством тенденція він веде лише до безкінечного дроблення держави відповідно до намагань вирішити поточні проблеми. Цю тенденцію слід визнати однією з найбільш небезпечних загроз цілісності української держави. Протистояти їй слід всіма доступними засобами державного, суспільного та культурного впливу, зокрема й опертям на трагічну і

звитяжну, складну і повчальну історію українського Донбасу – органічну складову історії України та її народу.

Сподіваємося, що ця книжка, в якій комплексно висвітлюються найбільш актуальні питання історії Луганщини та Донеччини, сприятиме піднесенню проблеми на відповідний рівень розуміння суперечливих і потенційно конфліктогенних взаємовідносин регіону з центром. Одним із завдань дослідження є введення зазначеної проблематики в контекст державної регіональної, національної та соціогуманітарної стратегії з метою подолання трагічних наслідків збройного протистояння на Сході України. Втім, не менш важливим її завданням є відтворення об'єктивної історії регіону і відновлення в повному обсязі історичної пам'яті народу, що зробить його невразливим стосовно зовнішніх викликів.

Україна вкотре стоїть на межі.

Але це не привід для фатальних настроїв. Кожна криза, якою б болючою вона не була, це – ще й нові можливості. Варто лише їх використати. Варто лише правильно завчити уроки історії. Україна вийде з нинішніх випробувань сильнішою і мудрішою. Врешті, як ніколи перед тим, багато важелів впливу – в наших руках.

*академік НАНУ
Валерій Смолій*